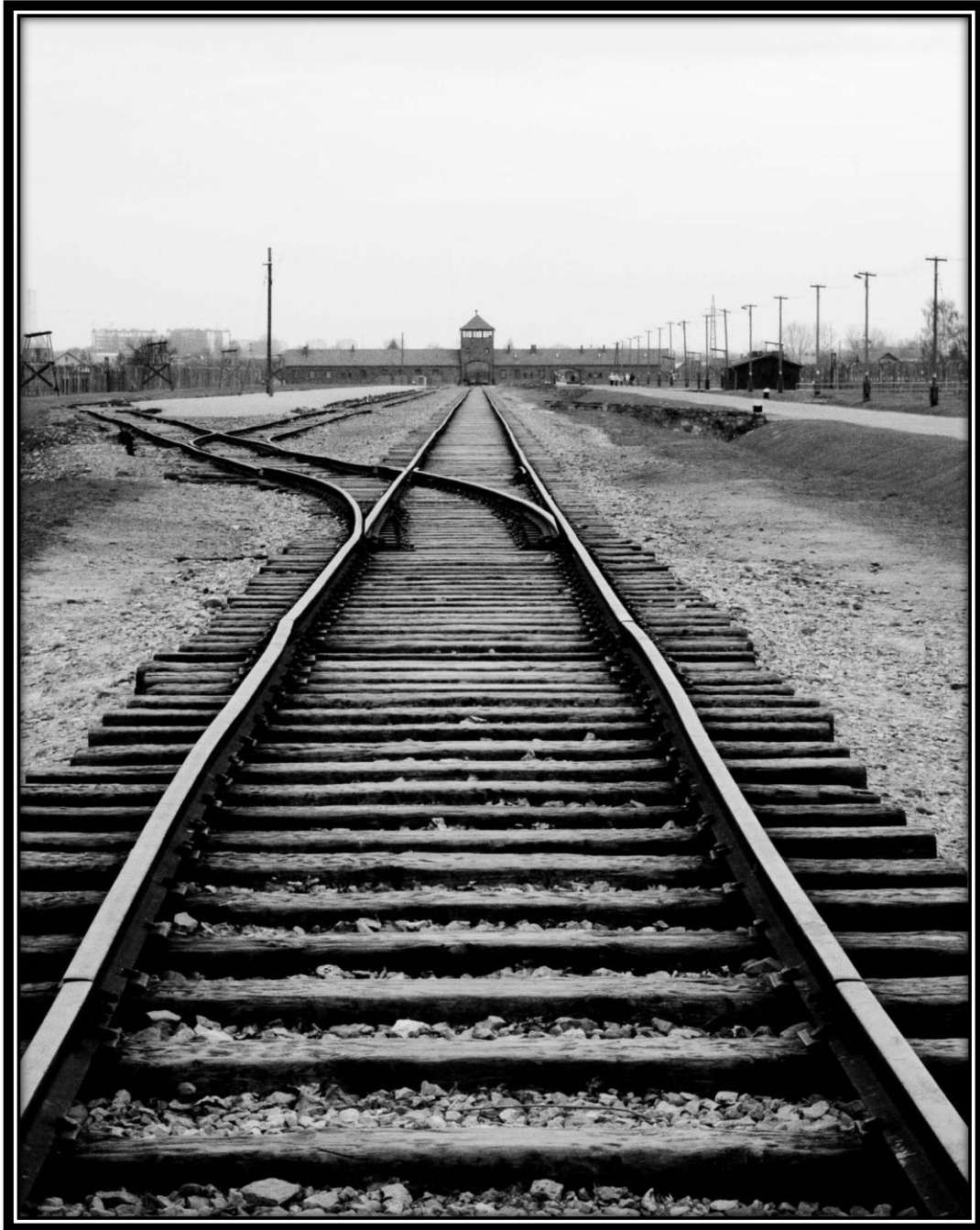

Antisemitisme, racisme og diskrimination

**Arrangeret af de folkekirkelige skoletjenester i Frede-
riksværk og Frederikssund provstier
2011**

Indhold

Introduktion til projektet s. 3

Undervisningsmateriale på internettet s. 4

Projektets mål og fælles mål s. 5

Jøderne, Danmark og kirken s. 6
(Elevtekster)

Lidelsens problem og det onde s. 19
(Læreroplæg)

Lidelsens problem og det onde s. 25
(Elevopgaver)

Bilag: Guide til det jødiske København s. 36

Litteraturliste s. 38

Introduktion til projektet

Formålet med dette projekt er at sætte fokus på jødeforfølgelser og jødehad med henblik på at relatere disse problematikker til et bibelsk-kristent syn på lidelsen og det ondes problem.

Jødeforfølgelser og jødehad belyses ud fra foredraget "Holocaust", samt ud fra undervisningsmaterialet *Antisemitisme, racisme og diskrimination*, som udbydes i samarbejde med Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS).

Dette oplæg giver en introduktion til lidelsen og det ondes problem og endvidere mulighed for at arbejde videre med jødernes historie i Danmark, herunder Folkekirkens stillingtagen til nazisternes jødeforfølgelser.

Projektet henvender sig til 8.-10.klassetrin.

Undervisningsmateriale på internettet

Folkedrab.dk

Dansk Institut for Internationale Studier har en hjemmeside om folkedrab – folkedrab.dk. Her kan både lærere og elever hente information om nazisternes folkedrab og om folkedrabene i Sovjetunionen under Stalin. Folkedrab.dk er velegnet til at finde informationer og vil være et godt redskab til projektarbejde, gruppearbejde, hjemmearbejde m.m.

Udover dette hæfte har I også modtaget de tre hæfter (grønt, gult og blåt) "Antisemitisme, diskrimination og racisme." På folkedrab.dk er der en lærervejledning til disse hæfter.

På folkedrab.dk er der ligeledes et online-spil om et fiktivt land, hvor der foregår folkedrab. Læs mere om spillet og prøv det på folkedrab.dk.

Filmstriben.dk

Gå ind på www.filmstriben.dk, brug dit UNI-login og se dokumentar- eller novellefilm om Holocaust og folkedrab i din klasse.

Det mosaiske trossamfunds hjemmeside:

www.mosaiske.dk

Jødedom i Danmark:

<http://www.religion.dk/artikel/248461:Joededom--Joededom-i-Danmark?all=1>

Tema om jødedom på religion.dk:

<http://www.religion.dk/joededom>

Tema om det onde på kristendom.dk:

<http://www.kristendom.dk/teodice>

Projektets mål og Fælles Mål

Livsfilosofi og etik

Fælles mål

Eleverne skal kunne diskutere og forholde sig til grundlæggende tilværelsesspørgsmål.

Projektets mål

At eleverne gennem kendskab til Holocaustproblematikken får lejlighed til at reflektere over det onde og lidelsens problem.

Bibelske fortællinger

Fælles Mål

Eleverne skal kunne diskutere grundlæggende tilværelsesspørgsmål i lyset af de bibelske beretninger.

Projektets mål

At eleverne gennem udvalgte bibelske fortællinger får kendskab til det bibelsk-kristne syn på lidelsen og det ondes problem.

Ikke-kristne religioner og andre livsopfattelser

Fælles Mål

Eleverne skal kunne gengive udvalgte træk ved nogle af de store verdensreligioner og livsopfattelser, herunder deres oprindelse, historie og nutidige fremtrædelsesformer samt reflektere over relationen mellem religion og samfund.

Projektets mål

At eleverne via temaet jødeforfølgelser og jødehad får kendskab til jødedommens oprindelse, livsopfattelse og historie.

Jøderne, Danmark og kirken

Elevtekster

Jøderne, Danmark og kirken

af Stefan Nielsen

Det jødiske folk og den jødiske religion er mere end 2000 år gammel. Det jødiske folk boede oprindeligt i det nuværende Israel-Palæstina område i Mellemøsten. Efter to jødiske oprør mod den romerske besættelsesmagt i Palæstina i år 66-70 e.Kr. og 132-135 e.Kr., blev jøderne fordrevet fra landet af romerne. De bosatte sig forskellige steder. Især Spanien, Italien og Sydvesttyskland blev et nyt hjemsted for jøderne. Med tiden kom der til at bo jøder i mange europæiske lande, men først i 1600-tallet kom der jøder til Danmark.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvor gammel er den jødiske religion?
- 2) Hvor kom jøderne oprindeligt fra?
- 3) Hvorfor blev jøderne fordrevet og af hvem?
- 4) Hvor blev jøderne fordrevet til? (Find det på et kort/google earth eller lignende)
- 5) Hvornår kom der jøder til Danmark?

Middelalderen

Der var således ingen jøder i Danmark før 1600-tallet og derfor var der meget få danskere, der havde haft kontakt med jøder. Den opfattelse, danskerne havde af jøderne i middelalderen, kom dels fra Bibelen og dels fra mundtlige fortællinger.

I middelalderen fandtes der groft sagt to opfattelser af jøder: På den ene side var jøderne Guds udvalgte folk, og dermed noget særligt. På den anden side fik jøderne skylden for, at Jesus blev pint og korsfæstet af romerne.

Disse to syn på jøder og jødedom ses i kalkmalerierne: Nogle steder optræder jøderne som Guds udvalgte folk – andre steder er de med til at håne og pine Jesus på vej til korsfæstelsen. Jøderne kan altid genkendes i kalkmalerierne: de har jødehat på – en spids hat med en top i form af en kugle eller en hat med en mere buelignende form. Jødehatten er ikke fra Bibelens tid, men blev først indført i middelalderens Europa.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvor og hvordan kunne danskerne stifte bekendtskab med jøderne?
- 2) Hvilke to syn havde kirken på jøderne i middelalderen?
- 3) Hvordan kan man genkende en jøde i et kalkmaleri?
- 4) Gå på nettet: www.kalkmalerier.dk og søg på jøder
- 5) Hvad er en jødehat?

1600-tallet

Efter krigene mod Sverige i starten af 1600-tallet var Danmarks økonomi meget dårlig. Den danske konge, kong Christian den fjerde, inviterede derfor jøderne til Danmark for at få gang i handelsliv og økonomi. I 1622 kom de første jøder til Danmark. De slog sig ned i byen Altona, der i dag ligger i Tyskland, men som dengang var en dansk by. Ønsket var, at jøderne med forretning og handel kunne få byerne på fode igen efter krigene mod Sverige. Fredericia var en af disse byer og i 1682 gav kongen byen religionsfrihed. I dag har vi religionsfrihed i Danmark, men dengang var det noget særligt. Jøderne fik lov til at bygge en synagoge (jødisk kirke). I Fredericia kan man stadig se den gamle jødiske begravelsesplads, hvor der findes 300 år gamle jødiske gravstene.

Snart flyttede jøderne også til København, og i 1684 fik de lov til at holde jødisk gudstjeneste i deres hjem.

I 1693 blev den første jødiske begravelsesplads i København anlagt. Den ligger i Møllegade på Nørrebro i København, men bliver ikke brugt til begravelser længere.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvorfor fik jøder lov at slå sig ned i danske byer?
- 2) Fortæl om Fredericia og jøderne i 1600-tallet.
- 3) Forklar hvad religionsfrihed er.

1700-tallet

På en række områder blomstrede det jødiske liv i København i denne periode. Der var stor handelsaktivitet, og jøderne spillede en stor rolle. Tobak og tøj var to af de varetyper, jøderne handlede med, og regeringen så positivt på jødernes betydning for handel og

økonomi. I 1726 kunne man læse opslag, hvor der stod, *"at ingen jøde må bosætte sig i Købehavn, medmindre han enten ejer 1000 rigsdaler, byggede et hus eller en fabrik"*.

Jøderne var stadig isolerede fra mange "almindelige" danskere. Den særprægede religion og de gamle traditioner var meget anderledes end de dansk-kristne traditioner. Jøderne talte et sprog, der for danskerne lød mystisk, og jødernes verden var på mange måder lukket og fremmed. Derudover var mange danske borgere bange for, at jøderne skulle udkonkurrere dem i handel.

Myndighederne var positivt indstillede over for jøderne pga. økonomi og handel, mens borgerskabet var noget mere skeptisk. I denne periode opstod en række skældsord om jøder f.eks. smovs, der i oprindeligt betyder snakkesalig. Måske kom det af, at de jødiske handlende stod i det indre København (Amagertorv og Læderstræde) og solgte silkebånd og kniplinger. De har måttet råbe højt for at trække kunder til.

I 1728 blev jøderne i København tvunget til at overvære kristne gudstjenester, som forsøg på at omvende dem til kristendommen. Det var dog ikke alle i kirken, der gik ind for dette. De var fortalere for religiøs tolerance.

Arbejdsspørgsmål

- 1) På hvilken måde kunne jøder være vigtige for København i 1700-tallet?
- 2) Hvilke krav kunne der blive stillet til en jøde, der ville bosætte sig i København?
- 3) Hvordan var jøderne anderledes fra de "almindelige" københavnere?
- 4) Hvorfor var borgerskabet bange for jøderne?

1800-tallet

Efter Den Franske Revolution (1789-95) fik mange jøder i Europa bedre vilkår. Frihed, lighed og broderskabstankerne, som er slagordene fra Den Franske Revolution, bredte sig gennem Europa og kom også til Danmark. I 1814 udstedtes en kongelig anordning, der på mange punkter gav jøderne de samme borgerrettigheder, som andre danskere.

I 1813 blev Danmark erklæret for statsbankerot og det ramte alle hårdt. Året efter mistede Danmark Norge, der nu blev et selvstændigt land. I sådanne situationer leder mennesker ofte efter en syndebuk – en at skyde skylden på. I Tyskland var der voldsomme antijødiske stemninger efter Napoleonskrigene og ofte lød det: *"Der Jud ist Schuld"* – jøderne er skyldige. Disse stemninger og ideer om jøderne som syndebukke nåede også Danmark. I Danmark var de fleste jøder involveret i handel på en eller anden måde – derfor måtte de være skyld i Danmarks ulykke. Denne mærkelige og skræmmende måde at anskue jøder, økonomi og ulykker på var kun begyndelsen på det, der senere skulle ske.

I 1819 blev jødiske huse og butikker stormet i en række tyske byer, og dette spredtes også til Danmark. Den 4.-5. september 1819 blev jødiske hjem og butikker i København ødelagt, jøder blev overfaldet, og der blev slået opslag op, hvor *"..gode og christelige borgere.."* blev opfordret til at drive jøderne *"..denne Samfundets Pest, ud af Staden."* Begivenhederne blev senere kaldt Jødefejden.

Regeringen og militæret greb ind, og dem der havde begyndt Jødefejden fik fængselsstraffe. Dagen efter advarede præsten i Vor Frue Kirke mod had og optøjer.

Assimilation blev et nøgleord i 1800-tallets danske jødedom. Jøder blev døbt og konverterede (skiftede religion) således til kristendommen i et omfang, man ikke havde set før. De resterende jøder var dybt splittede: en fløj mente, at man skulle holde fast i den ortodokse og "rigtige" jødedom og en anden fløj gik ind for reformer. De mente, at en reformjødedom ville gøre det lettere for jøderne at ligne de dansk-kristne omgivelser. En sådan assimilering ville gøre det lettere for jøderne at være i Danmark. Reformjøderne begyndte fra 1817 at holde gudstjenester, der på mange måder tog store skridt væk fra en ortodoks jødisk gudstjeneste og hen imod en dansk luthersk-evangelisk gudstjeneste. I 1833 blev synagogen i Krystalgade indviet og bruges den dag i dag.

Der skete også andre afgørende ting for jøderne i 1800-tallet. 5. juni 1849 fik Danmark sin første grundlov og med den blev der indført religionsfrihed i hele landet. Dette betød, at jødernes trossamfund – Det Mosaiske Trossamfund – blev fuldt ud anerkendt. I 1857 fik jøderne lov til, på lige fod med alle andre, at være offentligt ansatte, være i politik m.m. Dette gjorde, at en lang række jøder gik ind i politik, kunst og avisbranchen.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvad skete der i 1813 og hvilken betydning fik det for jøderne?
- 2) Forklar hvad Jødefejden gik ud på.
- 3) Hvad er forskellen på ortodoks jødedom og reformjødedom?
- 4) Hvad gjorde reformjøderne med gudstjenesten og hvorfor?
- 5) Hvad skete der i 1849 og 1857 – og hvad kom det til at betyde for de danske jøder?

1900-1943

Omkring år 1900 gik det de danske jøder relativt godt. De var velintegrerede og assimilerede, havde gode jobs og var på mange måder en naturlig del af det danske samfund.

I samme periode var der krig og kaos i Rusland. Her oplevede det jødiske folk endnu engang at blive syndebuk, og voldsomme jødeforfølgelser og mord tvang hundredetusinder af jøder på flugt. Ca.12.000 af disse flygtninge kom til Danmark.

Der var meget store forskelle på de velintegrerede "vikingejøder", som de "gamle" danske jøder blev kaldt, og de nye fattige flygtende jøder. "Vikingejøderne" hjalp 9.000 jøder med at komme videre til USA og Canada, mens 3.000 blev i Danmark. Ved at begrænse antallet af nye jøder i Danmark håbede "vikingejøderne" på at begrænse nye optøjer og had mod jøder i Danmark.

Efter 1. Verdenskrig (1914-18) kunne man opleve jødefjendske udtalelser og påstande om jøder i både den venstre- og højreorienterede presse. Kun partiet Det Radikale Venstre og avisen Politiken holdt sig fra dette

og blev da også kaldt henholdsvis "jødeparti" og "jøde-
deprese".

Hadet mod jøder var altså langt fra glemt og jo tættere
vi kommer på Hitlers magtovertagelse i 1933, jo mere
drejer hadet i en ny og uhyggelig retning.

2. Verdenskrig brød ud den 3. september 1939 og den
9. april 1940 besatte Tyskland Danmark. I besættel-
sestidens første år oplevede de danske jøder ikke de
samme restriktioner og love som jøderne i Tyskland og
Polen.

Ved Wannsee-konferencen i 1942 besluttede nazister-
ne, at alle europæiske jøder skulle udryddes. På dette
tidspunkt var mange jøder allerede blevet slået ihjel
bl.a. i Sovjetunionen og de baltiske lande, men nu var
det alle europæiske jøder, der skulle slås ihjel. Nazi-
sterne lavede præcise opgørelser over, hvor mange
jøder der boede i de forskellige lande. Alle jøder skulle
udryddes – det var "*Endlösung*" "Den endelige løs-
ning". Fra at jøder i f.eks. Polen var blevet sendt i
ghettoer og videre til kz-lejre, hvor de arbejdede, blev
stadig flere og flere jøder sendt direkte til de berygte-
de dødslejre. Af de mange kz-lejre nazisterne byggede
lå der 6 i Polen, udelukkende med det formål at myrde
Europas jøder. Alene i Auschwitz-Birkenau lejrene mi-
stede 1.200.000 millioner livet. I 1943 besluttede na-
zisterne, at alle danske jøder også skulle sendes i kz-
lejr.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvornår kom der jødiske flygtninge, hvor kom de
fra og hvorfor flygtede de?
- 2) Hvad menes der mon med udtrykket "vikingejø-
der"?
- 3) Hvordan var der forskel på "vikingejøderne" og de
flygtende jøder?
- 4) Hvorfor blev mange af de flygtende jøder "sendt"
videre og hvor blev de sendt hen?
- 5) Forklar hvilken drejning jødehadet tog.
- 6) Hvornår brød 2.verdenskrig ud og hvornår besatte
Tyskland Danmark?
- 7) Hvordan havde danske jøder det fra 1940-43 sam-
menlignet med andre europæiske jøder?
- 8) Hvad betyder *Endlösung* og hvad var formålet med
Endlösung?

Flugten over Øresund

Indtil efteråret 1943 havde jøderne ikke forsøgt at slippe ud af Danmark. Så længe den danske regering stadig havde noget at sige under den tyske besættelse, håbede man det bedste. Den danske regering faldt den 29. august 1943. Den 28. september blev danske jøder advaret om en tysk razzia, der ville komme d. 1. og 2. oktober 1943. Sverige, som var neutral og ikke besat af Tyskland, tilbød d. 2. oktober at tage imod alle danske jøder. De danske jøder kunne nu være i sikkerhed i Sverige, da det "kun" var Norge og Danmark, der var blevet besat af tyskerne.

Det lykkedes mange på egen hånd at finde vej over til friheden i Sverige. I begyndelsen arrangerede de fleste jøder selv deres transport over Øresund. Hjelpeorganisationerne kom til og havde en uges tid efter razziaen mellem den 1. og 2. oktober 1943, organiseret flugtvejene mere grundigt. Jøderne blev instrueret i, hvor man skulle tage hen, og hvem man skulle henvende sig til. Dette gjorde, at der ikke var så mange mislykkede flugtforsøg og færre jøder blev anholdt af tyskerne.

Masseflugten begyndte mellem 28. og 29. september. At det skete på dette tidspunkt – og ikke først efter razziaen mellem 1. og 2. oktober skyldes at tyskeren Duckwitz advarede de danske jøder den 28. september.

Der findes mange eksempler på, hvorledes det lykkedes at nå over Øresund. Nogle enkelte svømmede over, mens en del kom over som blinde passagerer på færger og fragtskibe. Men hovedparten sejlede over på mere almindelig vis. Der var tale om kajaker, kanoer, robåde, sejljoller, fiskefartøjer, stenfiskerskibe, sandsugere, lodsboade, politiboade, toldboade, ja sågar havnerundfartsboade fra Christianshavn.

Langt de fleste jødiske flygtningene blev sejlet til Sverige af andre danske medborgere. 3 ud af 4 jøder blev transporteret med fiskekuttere om natten.

At det lykkedes op mod 7.000 flygtninge at komme i sikkerhed i Sverige inden for få uger, hang blandt andet sammen med den store danske hjælpeindsats.

Hjælpen til jøderne kom ikke kun fra den danske side af Øresund. Svenskere i Berlin havde forsøgt at gribe ind over for den tyske aktion mod de danske jøder, inden den gik i gang. Dette mislykkedes og så meddelte man den 2. oktober om aftenen over svensk radio, at man ville tage imod alle jøder fra Danmark.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvorfor blev de danske jøder nødt til at flygte – og hvor flygtede de til?
- 2) Hvad var det sket med den danske regering i august 1943?
- 3) Hvem havde advaret de danske jøder?
- 4) Hvordan foregik flugten over Øresund?
- 5) Lav en datoliste med stikord til hvad der skete fra august 1943 til vinteren 1943/44 – inddrag også begivenhederne i Gilleleje oktober 1943.

Gilleleje kirke skjulte jøder

Gilleleje kirke i Nordsjælland tog også del i modstandskampen mod den tyske besættelse under anden verdenskrig. Kirkens loft blev brugt som skjulested for mange jødiske flygtninge, der ventede på en mulighed for at sejle til Sverige. Med stor fare for deres eget liv sejlede lokale fiskere jøderne over Øresund. Jøderne sad skjult under dækket på fiskekutterne. Fra Gilleleje blev ca. 1.300 af Danmarks godt 7.000 jøder sejlet i sikkerhed i Sverige.

Desværre måtte de ihærdige modstandsfolk i Gilleleje kirke og det lokale område gennemleve en forfærdelig tragedie den 6. og 7. oktober 1943. En dansk pige afslørede hemmeligheden om de skjulte jøder på kirkens loft til sin kæreste, en tysk soldat. Det medførte, at ca. 80 jøder blev opdaget og taget til fange af nazisterne. Gestapo kørte fangerne i "kreaturvogne" til Horserødlejren. Herfra blev de alle senere sendt til koncentrationslejren Theresienstadt (i det nuværende Tjekkiet). Kun én ung mand blev ikke taget samme nat, den 17-årige Gert Liljenfelt. Han havde skjult sig i tagrytteren. Tyskerne fandt ham imidlertid næste formiddag. Det lykkedes ham dog at flygte igen under transporten til Shellhuset.

Heldigvis vendte de fleste jøder levende hjem til Danmark efter krigen, men alle var mærkede for resten af

livet af deres uhyggelige oplevelser som fanger hos nazisterne.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Forklar hvordan man hjalp jøderne i Gilleleje.
- 2) Hvilken tragedie hændte jøderne i Gilleleje og hvorfor?
- 3) Undersøg hvad Theresienstadt var – hvilken lejrtype (arbejds-, fængsels-, døds; hvor lå den henne; hvor mange sad i lejren m.m.)

Folkekirken og jøderne

af Rachel Wille Christoffersen

Under 2. Verdenskrig fandt både frihedskamp og antisemitisme sted inden for kirkens rammer i Danmark, i det de fleste præster dog holdt lav profil. De to modpoler i forholdet til nazismen er beskrevet kort nedenfor.

Antisemitisme blandt kirkelige personer

Det var ikke noget nyt, at der var en skepsis overfor jøder blandt kristne. De teologer, der var skeptiske i forhold jøder, holdt sig dog stort set til en kristen begrundet jødekritik frem til slutningen af 1800-tallet. Den gik på, at jøderne havde myrdet Jesus og dermed fortabt deres frelse. Efter 1. Verdenskrig blev kritikken udvidet til også at omfatte sociale og politiske fordomme: Jøder blev opfattet som udsugende, illoyale statsborgere, der var ude efter verdensherredømmet.

Før og under 2. Verdenskrig var præsterne Anders Malling og L. Laursen aktive antisemitter. De skrev artikler, kampskrifte og bøger, hvor de hævdede, at jøderne var fremmedelementer i landet, og at de var skyld i de største åndelige og økonomiske ulykker i landets historie. Anders Malling var en særdeles aktiv skribent i det danske nazistiske tidsskrift Kamptegnet.

Kamptegnets skribenter var påvirkede af forholdene i Tyskland, hvor nationalsocialisterne havde dannet en kirkelig retning "De tyske kristne". "De tyske kristne" gik ind for en fælles tysk rigskirke med en øverste biskop. Rigskirken skulle give uforbeholden støtte til et nazistisk rige. Den tyske teolog, Paul Althaus argumenterede for, at Adolph Hitler var den af Gud indsatte verdslige øvrighed. Evangeliet skulle derfor formes efter nazismen, og man skulle anerkende den tyske nazistiske stat. Nogle antisemitiske teologer gik endnu videre og forlangte, at Det Gamle Testamente og alt jødisk skulle fjernes fra gudstjeneste og kristendom.

I 1942 blev der dannet en særlig nazistisk præstegruppe i Danmark på initiativ af præsterne Hans Meinhardt-Jensen, Anders A. Jørgensen og Holger Jensen. De udarbejdede en plan for præsteudnævnelser og

andre kirkelige forhold, som skulle gælde efter en nazistisk magtovertagelse.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvorfor var nogle præster antisemitiske?
- 2) Hvad mente de, at jøderne var skyld i?
- 3) Hvor gav præsterne udtryk for deres meninger?

Præster som gik i mod den tyske besættelse

Som en modpol til de antisemitiske præster var der flere præster, der var aktive i frihedskampen mod nazismen og jødeforfølgelserne. Nogle deltog i selve aktionerne mod tyskerne, andre deltog ved at skrive og udtrykke sig i det offentlige rum mod nazisterne politik. Andre igen gav udtryk for deres mening under gudstjenesterne rundt om i kirkerne.

En kirkepersonlighed som blev et stærkt ikon for dansk frihedskamp under besættelsen, var præsten og dramatikeren Kaj Munk (1898 – 1944). Efter den danske regerings fratræden i 1943 blev Kaj Munk en af de samlende figurer i modstanden mod den nazistiske besættelsesmagt. Gennem sine dramaer og prædikener talte Kaj Munk aktivt mod det tyske og italienske regime. Hans skuespil *"Han sidder ved Smeltediglen"*, *"Niels Ebbesen"* og *"Før Cannæ"* var direkte angreb på nazismen.

Den 4. januar 1944 blev Kaj Munk hentet af fem Gestapo-folk i præstegården i Vedersø. De førte ham til en plantage ved Silkeborg, hvor han blev skudt. I dag er der opsat et mindekors på stedet.

Flere danske præster var med i modstandsbevægelsen, heriblandt Harald Sandbæk fra Hersom. Han var i de sidste krigsår leder af en omrejsende jysk sabotagegruppe, der blandt andet ødelagde elforsyningen til et tysk militæranlæg ved Hørup Klint på Als. Harald Sandbæk blev arresteret af Gestapo i 1944, men befriet ved det engelske bombardement mod Gestapos hovedkvarter på Århus Universitet samme år. Han blev gravet levende ud af den sønderbombede bygning og bragt til Sverige i sikkerhed.

En anden kirkelig personlighed under besættelsen var

den daværende biskop over Københavns stift, Hans Fuglsang-Damgaard. I besættelsesårene udtalte han sig flere gange mod nazismen, og da tyskerne indledte jødeforfølgelserne i Danmark i 1943, tog han initiativ til et såkaldt *hyrdebrev*, som meget voldsomt protesterede mod nazisternes intentioner.

Faktaboks

Hyrdebrev, efter den latinske betegnelse for en præst: Pastor, som betyder hyrde. Et hyrdebrev er en rundskrivelse fra en biskop til præsterne eller alle troende i bispedømmet. Et hyrdebrev læses normalt op fra prædikestolen på same dag i alle kirker.

Hyrdebrevet skulle læses op fra samtlige prædikestole søndag den 3. oktober 1943. Det var forfattet kort tid før det skulle læses op, og derfor nåede Fuglsang-Damgaard ikke at rådføre sig med de øvrige biskopper. Nogle af hans bispekollegerne mente, at han havde handlet for egenrådigt, men da tyskernes jødeaktion gik i gang, ophørte kritikken.

I hyrdebrevet hed det at:

"kirken har pligt til at bekæmpe enhver forfølgelse af jøder ud fra racemæssige eller religiøse grunde...forfølgelser strider mod næstekærligheden og den kristne frihed, som ikke kender personsanseelse, og endelig er den uforenelig med den retsbevidsthed som er nedfældet i den dansk-kristelig kultur."

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvor kritiserede de danske præster nazisme og jødeforfølgelser?
- 2) Læs faktaboksen. Forklar hvad et hyrdebrev er.
- 3) Læs citatet fra hyrdebrevet. Forklar, hvorfor kirken ifølge dette har pligt til at bekæmpe jødeforfølgelser.

Lidelsens problem og det onde Læreroplæg

Lidelsens problem og det onde

af Nana Hauge

Holocaust har om noget sat lidelsen og det ondes problem på dagsordenen. Således har forfølgelsernes omfang og dødslejrenes uhyrligheder stillet spørgsmålstegn ved en god og retfærdig Gud og Guds eksistens i det hele taget.

Det onde eller lidelsens problem griber dog både frem og tilbage i teologiens og filosofiens historie, lige som det er et tema i alle store religioner siden oldtiden.

Det onde eller lidelsens problem kan gengives således: Hvis Gud er almægtig og god, hvorfor findes der så ondskab og lidelse?

Problematikken er i filosofien og teologien også kendt som teodiceproblemet. Ordet teodice går tilbage til den tyske filosof G.W.Leibniz (1646-1716).

En teodice er et forsvar for Guds godhed og retfærdighed, mod anklagen om at verden synes uretfærdig.

For at man kan tale om teodicéproblemet, forudsætter det troen på Gud.

Lidelse og ondskab i Bibelen

Lidelsen og det ondes problem er et gennemgående tema i Det Gamle Testamente. Her tolkes lidelse primært som Guds straf for menneskets synd. Således f.eks. syndefaldsberetningen (1 Mosebog 3). Her opfattes død og den dermed forbundne lidelse som et resultat af menneskets overtrædelse af Guds bud om ikke at spise af kundskabens træ. I syndefaldsberetningens optik udfordres Guds retfærdighed og godhed ikke af verdens lidelse og ondskab. Lidelsen kommer nok fra Gud, men er menneskets eget ansvar.

Tanken om lidelsen som straf udfordres dog af den menneskelige erfaring, at lidelse rammer i flæng, således at uskyldige lider, mens skyldige går fri. Denne erfaring kommer særligt til udtryk i Jobs bog. Her spørger Job netop: Hvorfor skal det gå mig så skidt, når jeg nu lever som en retfærdig mand?

I Det Nye Testamente får lidelsen en særlig betydning gennem beretningerne om Jesu lidelse og død. Om

Jesu lidelse og død, hedder det, at den skete til gode for andre. Således forbindes menneskets frelse i Det Nye Testamente på mærkværdig vis med Jesu lidelse.

Jesu lidelse og død kan også tolkes som et udtryk for Guds med-lidelse. Gud tager ikke lidelsen væk, men i og med Jesu lidelse og død, lider Gud *med* mennesket. Det betyder, at det onde ikke er Guds straf eller vilje, men at Gud er på ofrenes side, og at der derfor ikke er noget menneske som lider, uden at Gud også er der.

Denne tolkning beskæftiger sig egentlig ikke med lidelsens udspring, men fokuserer i stedet på Guds fællesskab med det lidende menneske.

Man kan næppe sige, at Det Nye Testamente løser lidelsens og det ondes problem, men Det Nye Testamente gør op med den tanke, at lidelse og død er straf, og dermed et udtryk for guds-forladthed.

Faktaboks

I den kirkelige tradition taler man på baggrund af Bibelens beretninger om Jesu lidelse og død om forsoningslæren. Man kan tale om såvel den objektive, den subjektive og den klassiske forsoningslære.

Guds vrede - den objektive forsoningslære

Det var ærkebiskoppen **Anselm af Canterbury** (1033-1109), der formulerede den objektive forsoningslære. Hos Anselm var tanken den, at mennesket har syndet grundlæggende mod Gud. Derfor skal Gud forsones eller formildnes. Der er imidlertid intet, mennesket kan gøre for at sone sin brøde og derved komme Gud i møde, selvom det i grunden kræves af mennesket. Derfor må Gud sende sin egen søn, for at han, på alle menneskers vegne kan bringe det offer, der kræves. Forsoningen her har Guds vrede som objekt, og derfor kaldes den for "Den objektive forsoningslære".

Kærlighedens pris - den subjektive forsoningslære

Her over for står den subjektive forsoningslære. Her er det Gud, der af kærlighed til mennesket sætter forsoningen i stand ved at sende sin søn til jorden med budskabet om forsoning og tilgivelse. Jesus led og døde altså ikke for at mildne Guds vrede ved at sone menneskers synder. Jesu lidelse og død på korset var snarere den pris, han måtte betale for at udbrede sit budskab, ordet om forligelsen som Paulus også kalder det. Jesu lidelse og død viser, at tilgivelse ikke er uden omkostninger, men at den kræver det offer at give afkald. "Den subjektive forsoningslære" hedder det, fordi Gud forsoner sig og dermed er subjekt for forsoningen.

Dødens overvinder - den klassiske forsoningslære

Nogle teologer mener, at man hos blandt andet reformatoren **Martin Luther** (1483-1546) kan finde en tredje type forsoningslære, også kaldet den klassiske forsoningslære. Ifølge denne går Kristus i døden for der at besejre synden, døden lidelsen og det onde. Ifølge den klassiske forsoningslære er det denne befrielse fra dødens og syndens magt, der er forudsætningen for forsoningen med Gud, og ikke som i den objektive og subjektive forsoningslære, hvor forsoningen med Gud er forudsætningen for befrielsen fra synden og døden.

Satan

I Det Gamle Testamente findes også en form for dualistisk tænkning, hvor ansvaret for det onde og lidelsen påhviler ikke Gud, men Satan.

Forestillingen om Satan findes bl.a. i Jobs bog. Her betegnes Satan som en af gudssønnerne og er således en del af den himmelske verden. I Jobs bog er det Satan, der opfordrer Gud til at bringe ulykke over Job.

Samme slags dualisme findes i syndefaldsberetningen (1 Mosebog 3). Her optræder slangen, som den der frister, og dermed bringer ondskab ind i verden. Selvom der i Bibelen ikke er nogen direkte identifikation mellem slangen og Satan, er disse i eftertiden blevet opfattet som identiske.

Forestillingerne om Satan som den der frister og bringer ondskab ind i verden, fortsætter i Det Nye Testamente, hvor Satan også kaldes djævelen. Djævelen optræder primært to steder i fortællingerne om Jesus nemlig ved begyndelsen og slutningen af hans virksomhed. Således er det djævelen, der frister Jesus i ørkenen, ligesom han til slut får Judas til at forråde Jesus.

Selvom Djævelen ikke direkte optræder særlig mange andre steder i Det Nye Testamente, er det underforstået, at han hele vejen igennem beretningerne om Jesus, optræder som Jesu modstander (Se for eksempel Markusevangeliet kap 3,23). Som Guds modstander møder vi også djævelen, hvor han kaldes antikrist. I Johannes Åbenbaring beskrives det, hvordan det endelige opgør finder sted mellem Gud og djævelen. Her besejres djævelen og kastes i en sø af ild.

Ondskab som fravær af det gode

En grundtanke i den filosofiske tradition der går tilbage til Sokrates (469 – 399. f. Kr.), er denne at, at ondskab ikke er noget i sig selv, men snarere fravær af det gode. Når et menneske udfører en ond handling udspringer det ikke af, at han eller hun ønsker at være ond, men simpelthen af at han eller hun mangler indsigt i det gode.

Denne opfattelse af ondskab som fravær føres videre i kristen tænkning via nyplatonismen (filosofisk strømning 3. årh. e. Kr.). Når ondskab finder sted, er det i kristen tankegang, fordi mennesket - udstyret med en fri vilje til at vælge mellem det gode og det onde - vender sig bort fra det gode, nemlig Gud.

Opfattelsen af ondskab som fravær af det gode forsvinder ikke med modernitet og sekularisering. I den sekulariserede verden betragter man således typisk ondskab som fravær af indsigt eller som følge af andre forhold, som den enkelte ikke kan holdes ansvarlig for, for eksempel en dårlig barndom eller et ondt samfund.

Over for tanken om ondskab som fravær eller mangel står imidlertid tanken om den radikale ondskab, en ondskab som mange tænkere har ment kom til udtryk med Holocaust. I forhold til de rædsler der fandt sted her, kom tanken om ondskab som fravær simpelthen til kort. Det var ikke mangel på indsigt eller en dårlig barndom, der fik nazisterne til næsten at udrydde jøderne. I forhold til talen om ondskaben som fravær, var her tale om en langt mere total form for ondskab.

Stillet over for en sådan ondskab mente den tysk-amerikanske filosof Hannah Arendt (1906-1975), at traditionen ikke længere råder over begreber, som er tilstrækkelige til at forstå disse rædsler. Hannah Arendt insisterer således på ondskabens realitet over for den oven for skitserede tradition, der frakender ondskaben selvstændig eksistens.

Kan lidelse give mening?

Den østrigske psykiater Victor Frankl (1905-1997) overlevede under 2. Verdenskrig fire forskellige koncentrationslejre. I koncentrationslejrene oplevede han, at de, der ikke kunne tillægge deres lidelser i lejren en form for mening, bukkede under og døde, mens de, der kunne, oplevede en ejendommelig følelse af frihed og helhed.

Frankl udviklede senere en form for terapi – logoterapi – hvor tanken er denne, at menneskets behov for mening, er den primære motivation for at leve og ikke

omvendt – at forstå som en efterrationalisering, eller en forsvarsmekanisme.

I tilfælde, hvor livet synes meningsløst, handler det om at *finde* en mening. Og det er muligt, hævder Frankl, at finde en mening, selv når livet er fyldt med lidelse. Frankl bruger følgende historie til at understrege sin pointe:

“En dag kom en pensioneret læge ind på min klinik. Han var dybt deprimeret og kunne ikke komme sig over tabet af sin kone, som var død to år tidligere. Hvordan kunne jeg nu bedst hjælpe ham?”

Først spurgte jeg: - “Hvordan ville det have set ud, hvis det nu var dig, der var død først, så din kone skulle have levet videre alene? – “Det ville have været forfærdeligt for hende”, svarede han, “hun ville ikke have kunnet leve videre uden mig.”

Da sagde jeg: “Der ser du – ved at være den, der overlevede, har du sparet din kone for store lidelser. Prisen er, at du nu må være den, der er tilbage og sørger over hende.”

Manden svarede ikke, men trykkede blot min hånd og forlod klinikken fuld af fortrøstning.”

(Frankl, V.: *Mans search for Meaning* s. 135. Oversat af Nana Hauge)

På sin vis kan lidelsen, ifølge Frankl, altså ophøre med at være lidelse i det øjeblik, den finder en mening, i dette tilfælde meningen i at ofre sig for sin elskedes skyld.

Frankl slår dog fast, at det på ingen måde er nødvendigt at lide for at finde mening i livet. Han insisterer blot på, at det er muligt at finde mening i lidelsen, hvis lidelserne vel at mærke er uundgåelige. At finde meningen i unødvendig lidelse ville være det samme som masochisme.

Lidelsens problem og det onde Elevopgaver

Elevopgave 1

Lidelse som straf?

Du skal bruge en Bibel.

1. Læs beretningen om den store vandflod i 1 Mosebog 6,11-22
2. Læs beretningen om de dræbte galilæere og det sammenstyrtede tårn i Lukasevangeliet 13,1-6
3. Sammenlign de to beretninger.
4. Er der en årsag til vandfloden? – Hvilke(n)?
5. Er der ifølge Jesus en årsag til hhv. drabet på galilæerne og det sammenstyrtede tårn?
6. Beretningen om vandfloden kaldes også syndflodsberetningen. Overvej hvorfor.

Eleveopgave 2

Lidelse for andres skyld

1. Læs først citatet fra Markusevangeliet.
2. Overvej hvad Jesus mener med, at han skal give sit liv som løsesum for mange.
3. Inddrag citatet fra Johannesevangeliet.
4. Overvej herefter, hvordan lidelse kan være til andres fordel.

Kom gerne med eksempler fra film, bøger eller fra dit eget liv.

"For end ikke Menneskesønnen er kommet for at lade sig tjene, men for selv at tjene og give sit liv som løsesum for mange."

(Markusevangeliet 10,45)

"Jeg er den gode hyrde. Den gode hyrde sætter sit liv til for fårene. Den, der er daglejer og ikke er hyrde og ikke selv ejer fårene, ser ulven komme og lader fårene i stikken og flygter, og ulven går på rov iblandt dem og jager dem fra hinanden; for han er daglejer og er ligeglad med fårene. Jeg er den gode hyrde. Jeg kender mine får, og mine får kender mig, ligesom Faderen kender mig, og jeg kender Faderen; og jeg sætter mit liv til for fårene."

(Johannesevangeliet 10,12-15)

Eleveopgave 3

Kan lidelse give mening?

Den østrigske psykiater Victor Frankl overlevede under anden verdenskrig fire forskellige koncentrationslejre. I koncentrationslejrene oplevede han, at de, der ikke kunne tillægge deres lidelser i lejren en følelse af mening, bukkede under og døde, mens de, der kunne, oplevede en ejendommelig følelse af frihed og helhed.

I tilfælde hvor der ikke synes at være mening med livet, gælder det om at finde en mening. Og det er muligt, hævder Frankl, selv når livet er fyldt med lidelse. Frankl bruger følgende historie til at understrege sin pointe:

"En dag kom en pensioneret læge ind på min klinik. Han var dybt deprimeret og kunne ikke komme sig over tabet af sin kone som var død to år tidligere. Hvordan kunne jeg nu bedst hjælpe ham?"

Først spurgte jeg: - "Hvordan ville det have set ud, hvis det nu var dig der var død først, så din kone skulle have levet videre alene? - "Det ville have været forfærdeligt for hende, svarede han, "hun ville ikke have kunnet leve videre uden mig."

Da sagde jeg: "Der ser du - ved at være den der overlevede, har du sparet din kone for store lidelser. Prisen er, at du nu må være den, der er tilbage og sørger over hende."

Manden svarede ikke, men trykkede blot min hånd og forlod klinikken fuld af fortrøstning."

1. Hvilken mening fandt den pensionerede læge i sin kones død?
2. Har Frankl ret i, at mennesket har brug for mening?
3. Kan du finde eksempler på, at lidelse kan være meningsfuld?

Eleveopgave 4

Gud og lidelsen

Kristeligt Dagblad den 4. januar 2005

HVOR VAR GUD: De fem store verdensreligioner har vidt forskellige svar på spørgsmålet: Hvor var Gud, da flodbølgen ramte Asien?

Af Leif Kiil Jørgensen og Claus Vincents

På stranden ved Patong Beach, i ruinerne af byen Galle på Sri Lanka, i domkirken i København og forfærdeligt mange andre steder hersker gru og rædsel. Nogle mennesker beder til Gud, og andre forbander ham, men hvordan ser de store og verdensomspændende religioner egentlig på katastrofen i Asien og Guds rolle i den forbindelse?

Spørger man den muslimske imam Abdul Wahid Petersen, var den dræbende flodbølge bestemt ikke nogen tilfældighed.

– I islam har vi en uigendrivelig tro på, at der intet som helst finder sted, med mindre Gud tillader det. Gud var til stede og lod katastrofen ske, siger han.

– Vi tror, at ethvert menneskes livstid er udmålt, inden det bliver født. Alle sekunder er talt og øremærket, og både tid og sted for vores dødsfald er bestemt fra allerførste færd. Livslyset for de mennesker, der er omkommet ved katastrofen, var brændt ud. De havde ikke fået mere tid bevilget.

På spørgsmålet om det ikke er en hård skæbne og en barsk besked til katastroferamte mennesker, svarer Abdul Wahid Petersen.

– Det kan godt være, at man synes det, men det ændrer ikke på virkeligheden. Sådan er det bare. Om Gud vælger at tage folk fra Jordan som 70-årige eller som fem-årige, eller om han vælger at tage folk én ad gangen eller sende dem afsted i store flokke, ændrer det ikke på den opfattelse, at det er Gud, der giver livet og det er også ham, som standser det igen.

Abdul Wahid Petersen er ikke blevet kontaktet af mennesker, der er ramt af katastrofen. Hvis det skete, og

han for eksempel sad over for et forældrepar, som havde mistet et barn ville han formidle trøst fra Gud.

– Jeg ville nok begynde med at konstatere, at deres barn nu er i paradiset, for i islam har børn direkte adgang til paradiset, hvortil de bliver sendt med det samme og uden mellemregning for at befinde sig i umiddelbar nærhed af profeten Abraham. Sådan må man søge trøst hos Gud og så at sige læne sig ind i Gud, siger han.

Professor i dogmatik Niels Henrik Gregersen, Københavns Universitet, taler om to sider ved Gud.

– Der er dels Gud som skaber af hele universet, og dermed både godt og ondt. Og dels Gud som frelser, fuldender og trøster, siger Niels Henrik Gregersen

– Hvem er så Gud, hvis han gør både det ene og det andet, spørger vi os selv. Man kan ikke sige, at Gud har haft en speciel mening med det der skete 2. juledag i Sydøstasien. Man kunne ellers tænke sig, at nogen ville sige, at det jo er gået specielt ud over den muslimske verden, og at der er tale om en guddommelig straf. Men det kan man ikke i kristendommens forståelse, for derved vil man åbne for tanken om specialdesignede lidelser – og det er en utanke. Men for muslimer, der mener at Allah styrer alle detaljer, må det være en anfægtelse.

– Derfor er der heller ikke en særlig guddommelig mening med flodbølgen i Sydøstasien. Gud har skabt en verden, som er i bevægelse. Helt overordnet set, så eksisterede for eksempel Island ikke, hvis ikke der fandtes jordskælv. Naturen er et stort system i bevægelse, og det står Gud bag. Vi må både eksistentielt og teologisk anerkende det vilkår, at Gud har skabt en verden i bevægelse. Alting har en pris og også en tragisk pris. Vi er ikke placeret i et perfekt paradiset og skal ikke forvente at verden er harmonisk. Man kan ikke have en verden, der udvikler sig, uden at have en verden, der er i bevægelse. Man kan ikke skabe en verden med frihed, uden at der sker sådan noget, som vi har været vidner til.

– Men til gengæld må vi have lov at råbe til himlen. Problemet er nemlig, at i forhold til den lidende, er det utilstedeligt at henvise til det overordnede svar. Ud fra troen på Guds inkarnation i Kristus og Guds tilstedeværelse på korset er der ikke et eneste menneske, som bevæger sig ind i lidelse, uden at Gud er der, har været og fortsat er der. Gud deler hele menneskelig-

hedens betingelser.

– Det sidste jeg vil nævne er Helligånden, som er helt nødvendig i det kristne svar til den lidende. Helligånden står for Guds kraft til at skabe nyt. Både på jorden ikke mindst igennem vi menneskers og andre skabningers medfølelse og aktivitet og i det evige liv. For i sidste ende kan kun Gud selv genrejse ofrene, siger Niels Henrik Gregersen.

Om jødedommens opfattelse af katastrofen i Asien siger overrabbiner Bent Lexner:

– Jødedommens svar i denne situation er, at der ikke er noget svar. Vi kan stille alle de spørgsmål, vi vil, men der er ikke noget teologisk svar på dem. Gud har skabt verden, og indimellem trækker han sig tilbage som verdens skaber, og så sker tingene. Enten ved at mennesker begår alvorlige fejltagelser, eller ved at der sker naturkatastrofer.

– Vi tror ikke på, at en naturkatastrofe kommer som en form for straf. Der er tale om, at mennesker har været på det forkerte sted på det forkerte tidspunkt. Når man ser en sådan katastrofe må man blot sige, at hvis der er en mening med det, er det en mening, som vi ikke er i stand til at overskue.

Bent Lexner kender til, at sådanne situationer kan få mennesker til at spørge, hvor Gud er henne.

– Det er den gamle teologiske diskussion, som også fandt sted efter Holocaust. Den jødiske tankegang er, at der er en Gud, men at vi må erkende, at der sker ting, som Gud græder over. Når et lille barn dør, græder Gud lige så meget som vi, men han har trukket sig tilbage fra at være den styrende kraft. Der kan ske ting, uden at det er Guds vilje, at de sker, siger han.

I flere af de ramte lande bor mange hinduer, og de ser situationen anderledes end mennesker med andre religiøse opfattelser, fortæller hindukenderen Lars Kjærholm, der er antropolog og lektor ved Aarhus Universitet.

– I mange religioner får mennesker anfægtelser og spørger, hvordan Gud kan tillade sådan noget, men det problem har hinduerne ikke, for hos dem er guderne veje uransagelige. Når den verden, som eksisterer nu, ikke skal bestå længere, bliver den ødelagt af guden Shiva, og så tingene slut, siger han.

– Det ville aldrig falde en hindu ind at bebrejde nogen af deres guder noget, og de føler sig ikke svigtet af deres guder. De tror heller ikke på frelse og evigt liv efter døden, for faktisk er det netop det modsatte, som er målet for hinduerne. Det højest opnåelige for en hindu er at dø rigtigt og ikke blive genfødt mere.

Lars Kjærholm siger, at netop døden i flodbølgen kan skabe problemer for hinduer.

– Man mener, at havet er udtryk for noget syndigt, og derfor kan det være værre at omkomme i havet end andre steder, fordi havet er knyttet til farlige ånder. Nogen vil nok mene, at sådan en død vil betyde en dårlig genfødsel. Når folk dør på en så voldsom måde mener man desuden, at sjælene flakker om, fordi man ikke har kunnet lave det rette dødsritual. Så bliver de forvildede sjæle, der ikke kan finde ud af, hvor de nu skal hen. De kan være farlige for de overlevende, siger han.

Lakha Lama er åndelig leder af det nye buddhistiske center i København. For buddhister er bøn et vigtigt element når lidelsen trænger sig på.

– Som praktiserende buddhist vil jeg se på katastrofen som en meget uheldig omstændighed, siger Lakha Lama.

– Der er ikke nødvendigvis nogen karmisk forbindelse til de mange mennesker, der er omkommet. Katastrofen var ikke en sort-hvid situation, fordi det ikke er til at sige, hvilken karma de forskellige mennesker havde. For nogle var det deres dårlige karma, der gjorde sig gældende, for andre var det rent uheld. Man kan ikke sige at buddha var tilstede for mennesker og dyr under katastrofen. Men det højt udviklede, hellige spirituelle væsen, vi tror på, er der altid for at hjælpe, men det er meget forskelligt, hvor gode mennesker er til at modtage.

– Når vi skal trøste og lindre sorgen samles vi en aften i bøn for dem, der er døde, med et ønske om, at de kommer i himlen og finder en inkarnation, de indtil da kan leve med i lykke og harmoni. Vi beder for de efterladte om at de må finde deres liv igen. Vi fokuserer på disse emner med buddhistisk tankegang og mantra, som er sætninger der gentages, og indeholder et ønske om alt godt og harmoni for dem, man beder for, siger Lakha Lama.

Hvor er Gud, når mennesker lider?

Islam	
Kristendom	
Jødedom	
Hinduisme	
Buddhisme	

Elevegave 5

Løsninger på det ondes problem i kortform

Det gode er fra Gud, det onde fra Satan.

Gud er God og han har en mening med lidelserne, som vi bare ikke kan forstå, fordi vi kun er mennesker.

Verden er hverken ond eller god – den er bare.

Gud har skabt verden med både godt og ondt.

Det onde og lidelsen er et tegn på, at Gud har vendt sig fra mennesket.

Det onde og lidelsen er et resultat af, at mennesket ikke lytter til Gud.

Der er nok lidelse i verden, men det betyder ikke at Gud er væk. Gud er netop til stede i lidelsen: Når mennesket lider, lider Gud med det.

Der er ingen Gud. Verden er styret af naturlove. Der er derfor ingen mening eller formål med lidelsen. Den rammer tilfældigt.

Man er selv ansvarlig for den lidelse, der rammer en. Alt hvad et menneske gør, kommer tilbage til det.

Diskuter de forskellige svar på lidelsens problem.

1. Hvad kan de enkelte svar betyde, for den måde man lever på?

2. Hvilke svar synes I bedst om?

Elevopgave 6

Sæt præsten i den varme stol

Inviter præsten op på skolen, eller inviter jer selv ned i kirken.

Forbered spørgsmål og send dem evt. til præsten i forvejen – det må gerne være noget, der har undret eller provokeret.

Det undrer mig at...	Det provokerer mig at...

Bilag 1

Guide til det jødiske København

Jødernes historie i Danmark slutter ikke med 2. Verdenskrig. I dag findes der mellem 5000 og 7000 jøder i Danmark. Den jødiske religion er et anerkendt tros-samfund, hvoraf dog kun cirka halvdelen af jøderne er medlemmer. Selvom der således er langt mellem kalotterne i det københavnske gadebillede, er byen alligevel fuld af jødisk kulturliv.

Synagogen

Københavns synagoge gør ikke umiddelbart det store væsen af sig med sin tilbagetrukne placering i forhold til de andre bygninger i Krystalgade. Og det var lige præcis sådan myndighederne gerne ville have det, da den blev bygget i 1833. For dengang var det stadig så kontroversielt med en synagoge, at politikerne var bange for, at den ville komme til at virke prangende i gadebilledet.

Synagogen er åbent for besøg i forbindelse med gudstjenester hver morgen og aften på hverdage, og tre gange om lørdagen på den jødiske helligdag Shabbat'en.

I synagogen er mænd og kvinder adskilt. Mændene sidder i selve synagogesalen, mens kvinder sidder oppe i galleriet.

Mænd skal huske at medbringe hat, kalot eller kasket, da det er tradition, at mænd dækker hovedet på hellige steder.

Synagogen, Krystalgade 12, 1172 København K.

Koshervingummi

Rullepølse, skinke og bacon - uden svinekød. Det lyder mærkeligt, men ikke desto mindre er det nogle af de ting, som den jødiske dagligvarebutik 'Kosher Delikatessen' har specialiseret sig i at lave.

Jøder må ifølge kosherreglerne ikke spise svinekød og skaldyr. Det er også forbudt at blande kød og mælkeprodukter - både på tallerkenen og i maven.

Derfor sælger Kosher Delikatessen kager og chokolade uden mælk og smør, så man stadig kan få lidt sødt efter aftensmaden. Og så er der selvfølgelig også kosher vingummi, som er lavet på gelatine fra fisk i stedet for svin.

Kosher Delikatessen, Lyngbyvej 87, 2100 København Ø.

Dansk Jødisk Museum

Efter at have bygget det jødiske museum i Berlin, gik den verdensberømte arkitekt Daniel Liebeskind i gang med det jødiske museum i København.

Museet, som blev færdigt i 2004, ligger inde i Slotsholmens Galejhus fra 1600-tallet, og opgaven for Liebeskind har derfor været at bygge en bygning i bygningen.

For de arkitekturinteresserede viser museet i en kort film et interview med Liebeskind. Resten af udstillingen handler om de danske jøders liv gennem 400 år.

Dansk Jødisk Museum, Proviantpassagen 6, 1218 København K

Da Kibbutzen overgav sig til kapitalismen

Siden 1961 har mere end 40.000 danskere været på Kibbutz-ophold i Israel, og i år er det præcis 100 år siden, at den første Kibbutz så dagens lys.

Det bliver fejret med en udstilling om livet i Kibbutzen. Her kan man blandt se kibbutzens forvandling væk fra det socialistiske projekt, som det oprindeligt var.

Dengang arbejde kibbutzterne på de fælles fabrikker og landbrug, og der var fællesspisning, fælles tøj, fælles alt. I dag er det meste privatiseret og individualiseret. Kibbutznikker arbejder i byerne, og de spiser kun sammen til højtiderne. På udstillingen kan man blandt andet se private billeder fra de sidste 50 års kibbutzliv.

Kibbutz//Retrospekt, Verdenskulturcenteret, Nørre Alle 7, 2200 København N. Åbent: 23. november - 8. januar kl. 8-22. Gratis entre

Kilde: www.ibyen.dk

Litteraturliste

Bibelen, Det danske Bibelselskab, 1992

Borchsenius, P.: *Spredt blandt folkeslagene - historien om de danske jøder*, Fremad 1969

Gads Bibel Leksikon, Gads Forlag, 1998

Frankl, V.: *Mans search for Meaning*, Washington Square Press, 1984

Lausten, M.S.: *Jødesympati og jødehad i Folkekirken*, Anis 2007

Lausten, M.S.: *Kirke og synagoge - holdninger i den danske kirke til jødedom og jøder i middelalderen, reformationstiden og den lutherske ortodoksi*, Akademisk forlag 1992

Lausten, M.S.: *Kirke og Synagoge*, Anis 1992

Levy, P.: *Holocaust – Årsagerne*, Flachs ApS, 2000

Stræde, T.: *Jødehad i danske medier*, Brandts Danmarks Medie museum 2009

Øverenget, E.: *Hannah Arendt*, Gads Forlag, 2001

Undervisningsmaterialer

Berin-Jensen, R.S.: *Bibelen på prøve*, Alinea 2008

Undervisningsvejledning til historien om Job

http://www.bibelselskabet.dk/Undervisning/7-9/~media/Undervisning/Uv%20vejledninger/Job_FIN_AL.ashx

Kolofon

© De folkekirkelige skoletjenester i Frederikssund og Frederiksværk provsti 2011

Jøderne, Danmark og kirken ved Lærer Stefan Nielsen og Cand.theol. Rachel Wille Christoffersen

Lidelsen og det ondes problem ved Cand.theol. Nana Hauge

Udarbejdelse og tilrettelæggelse: Stefan Nielsen, Rachel Wille Christoffersen og Nana Hauge